

Színház, '95/4. **TEGYI ENIKŐ**

HOMÁLYOS TÜKÖRBEN

BERTOLT BRECHT: BAAL

Szemet-fület igénybe vevő, díszes mutatvánnyal nyitja Eszenyi Enikő a Vígyszínház stúdiójában rendezett Baalt, immáron állandónak tekinthető munkatársai, a díszlettervező Kentaur és a jelmezkreátor Bartha Andrea segítségével.

Brecht kocsmákból menesztett költő hőse egy nagyszabású barokk kompozíció kellős közepén jelenik meg. Az őt ajnározó úri társaság lelkendező ömlengései szájról szájra röppennek, ritmikusan ismétlődnek, visszhangzó kantátává állnak össze. A gazdag meghívottak kórusa tetőtől tal

pig tompaarany ruhakölteményekben, kész tanulmányt igényelne minden egyes, kalapról lecsüngő csillogó csingilingi, minden bizarr ruhadíszrel teljes kosztüm. A mondattirádák egy pillanatra elhallgatnak. A hölgyek-urak némán tárogtnak tovább. A hirtelen támadt kongó üresség után szinte robbanásként hat a pompás gyülekezet újra kezdődő kánonja. A kikent-kifent, fényes vacsoratársaságon szemlátomást kívül reked a kinyúlt, ócska pulóverben közéjük ültetett Baal.

Az attrakció lenyűgöz, csillog-villog, valósággal cseng-bong. Ezek után a főszerepet játszó Kaszás Attilának nem marad más, mint hogy hadra keljen a formai lelemények hegemoniájával, s immáron eljätssza, amit a vizuális és akusztikus hatások már „Jelöttek”: a külteleki költözseni kilóg a finom úri társaságból, mert nyers, bárdolatlan és pofátlan.

Eszenyi Enikő előző rendezésében, *A heilbronn* Katicában az önmagukban ötletes képi, hang- és fényhatások rátelepedtek a játékra, a Kleist-drámától messzire távolítottak s hamar külsődlegessé, tehát érdektelenné váltak. Az előadástól elvben logikusan vezetne az út Brechthez, elvégre az ő színházfelfogásában legalább dramaturgiai funkciója van a pszichológizáló játékból kizökentő fogásoknak, elidegenítő effektusoknak: a néző érzelmi azonosulásának megtörése, agyának mozgósítása, a mondandó tudatos bevésése.

Ehhez képest azonban Brecht e legelső darabja, melynek számos változatából egész alkotócsoport gyúrta össze a Vígyszínház számára az új, kreatív Baal-szöveget, a legkevésbé „brechti”, a legkevésbé elidegenített mű a szerző alkotásai közül. Egy-két song előfordul ugyan benne, s epikus dráma is, minthogy narratív epizódokból áll össze. Ám Baal, e groteszk modern természetiségisten élettörténetét, amely az úri társaságból vezet nőkön, pálinkagözös éjszakákon, vad kóborlásokon át a nyomorúságos pusztulásig, még leginkább a medikus szerző ifjonti kicsapongásai ihlethették. Nem tartja kordában higgadt, hűvös didakszis. A képtelen túlzásokat (gyermeklányok és öregasszonyok válogatás nélküli megrontása, vízbe fúlt, megfojtott nő, leszúrt barát) az irodalomtörténészek mint radikálisan expresszionista jegyeket kategorizálják. Pszichoanalitikus elemzők pedig felfedeznék az összefüggést Baal romboló, ámde romantikus pátosszal felmagasztosított ösztönkiélése, illetve - mint olvasható - a szerző korabeli, ambivalensen megélt szexualitása között. Olyannyira, hogy például Martin Esslin a brechti életművet alakító elidegenítési elvet és dramaturgiát az elfojtás esztétikai megjelenítésének látja: ennek

értelmében Brecht később a ráció vasfegyelmével fékezi meg s tartja kordában a Baalban meg szabadon tomboló vak emocionálitást. „Baal zábal! Baal táncol! Baal megdicsőül!” - ez volt a szerző szándékai szerint a mű eredeti címe, amely kétségkívül visszaadja a dráma szenvedélyes életességét.

Baal ennél fogva gyakorta mint naturalis, nyers öserő jelenik meg - ha akad vállalkozó a mű színpadra állítására. Az emlékezetes kaposvári Baalban, Boglárlellén, a kritikák szerint, egy busa fejű, torzonborz szakállú, lompos költő - Vajda László - hempergett izdattan a homokban. A lassan elkomoruló égbolt alatt az orangutánküllemű Baal eggyé vált szinte az elemekkel, a zúgó széllel, a fákkal, a földdel. A rendező, Babarczy László azért egy varietézzongora szerepeltetésével józanul ellenpontosította a lellei természetisten tombolását.

Baal a maga egyszerre lefegyverző és pusztító vonzerejével kétségkívül hatásos figura; van valami költői egy pálinkagőzös, ápolatlan alakban, aki violaszín égboltról álmodik. Hogy pontosan milyen az a társadalmi környezet, amelyhez képest ilyen gátlástalanul antiszociális a főhős és miért; komolyan veendő-e a színmű expresszionista pátosza avagy sem; költő zsenivel állunk-e szemben, aki elpazarolja magát avagy egy lecsúszó, gátlástalan korhellyel, aki időnként művészszerpeben tetszeleg - Baal „helyi értékére” számos variáció képzelhető el.

Eszenyi Enikőt és feltűnően népes produkciós csapatát viszont, úgy látszik, sokkal inkább érdekelte a forma: hogyan lehet lecsapolni a játék elementáris drámaiságát s átstilizálni, amit csak lehet, tárgyakba, fényekbe, zenébe. Magyarán: hogyan lehet elidegeníteni egy korai, még szenvedélyes Brechtet.

Két mozgatható óriástükör folyamatosan széthasogatja a teret és a színházi illúziót. Mint állandó-reflexióra és önreflexióra-kényszerítő elemeknek figyelmeztető jelenlétük akár helyénvaló is lehetne egy lendületes és nedvdűs Baal-előadásban. Amikor azonban a főszereplő és barátja, Eckhart a tükör alá fekszik, s mi csak a homályos, mozdulatlan képmásukat fürkészhetjük deréktől fölfelé, a tükör már nem megmutat, hanem lefagyasztja a játékot, egy mutatós effektus átveszi az uralmat.

Ákos hideg metálfenéje még felfogható elvont, metafizikus lüktetésként. Az, hogy a szereplők rendszeresen kapnak a fejükre egy adag kéziratot, sarat (vagy valamit, ami barna és lágy), havat, szalmát, búzát vagy vért, még játékosan kiemeli a jelenet tartalmát, s rögzíti emlékeztünkben a figurát. Jó a reflektor mint visszatérő motívum: Baal dűrohámot kap, amikor Johanna a lámpával babrál, ahelyett, hogy őrá figyelne; s végül az teszi Eckhart gyilkosává, hogy barátja a pincérnővel szeretkezik, tudomást sem véve

arról, hogy ő, ugyanezen lámpát saját arcára irányítva, éppen magánszámot ad elő. A főhős reflektorfény-komplexusa rávilágít tehát mérhetően énközpontúságára.

Az eklektikus képi és hanghatások sokszor differenciálatlan dömpingje azonban egyre inkább agyonnyomja, megfojtja a drámában azt, ami emberi, ami őszinte és elementáris. A körüti peep-show modorában előadott látványos szado-mazo lokálszám, már nemcsak elidegenít, hanem öncélúan kisajátítja a figyelmet, holott a költészetét áruló Baal undoráról szólna a jelenet.

Az indán törzsfőnökök - a darabban eredetileg parasztok - igen szórakoztató magánszámot adnak elő a szürrealis kékes derengésben, de egyszerűen nem tudni, mit keresnek a történetben. A bányászra és fogorvosra egyaránt emlékeztető favágók lobogó gyertyával ékes sisakja poénnak persze jó, még cigit is lehet gyújtani vele, ám az évilágban semmi köze nincs Baal drámájához. De még az elidegenítéshez sem: szalag.

A címszereplőt meghagyja a rendezés a maga naturalis, néha csupasz valójában, a túléztétizált „felépitmény” ellenpontjaként. Neki kellene élettelt megtöltenie, sodrásával összefognia, amit Brecht - epikus drámaíról lévén szó - nem-igen szerkesztett egybe, s amit a színpadi megvalósítás során bevetett meghökkentő, kiközöklő trükkök még jobban szétforgácsolnak. Kaszás Attila egyfelől hozza a figura szokásos külsőségeit: lepusztult és elhanyagolt, csatakosan lóg a haja, nyitva a nadrágja, lazán belevizel a pléhvödörbe. Másfelől sajátos és érdekes Baal: alkatánál fogva nem robusztus őshím, aki már fizikai megjelenésével letaglóz. Villogó kék szemű kortárs értelmiségiféle, aki dacos és dühös. Nem „rettenetes élvező”, ahogy Brecht nevezte el hőseit, mert nem élvez. Hivalkodó világmegvetés fűti, nem túláradó erotika. Dühödttel cinizmussal teszi magáévá a nőket, önmaga előtt is bizonyítandó: minden nő romlott, a világ romlott. Ő is romlott, de legalább őszinte. S a polgári lét prózaisága helyett ő a kocsmaudvarokról feltekintve legalább meg-megpillantja a violaszín, majd egyre feketedő eget. Van benne valami a lázadó kamaszok megható éretlenségéből.

A színészek zöme többé-kevésbé stílizált, gondosan beállított effektusként vesz részt az előadásban, a főbb szereplők kivételével általában számos epizód szerepben. Börcsök Enikő az östöbá polgárasszony típusát képviseli az asszonyok sorában, a maga szinte maszkként viselt, bután csodálkozó arcával. Kerekes Éva a boglárlelei előadásban is Johanna volt, most átmentette a Baalba a heilbronnai Katica ártatlanságtól tündöklő orcáját és tágra nyitott szemét. Pap Vera riadt Sophie-ja tornagyakorlatot végez, térdei erősségét bizonyítandó, a Baal által összeállított szedett-vedett öltözékben kedves bábuként közlekedik, alakja vizuális jel: íme, a nő, akit kivétkeztek magából. Eltaszítása jelenetében, miután „brechtesen” körbevonsozóják a színpadon, egy mondatban végre megszólalhat az igazi hangján, s eljátszhatja a szerepét: a megadó szenvedést, az esdeklő vádat.

Az első felvonásban még egyre-másra lépnek be nők, férfiak, gyerekek és vénasszonyok a főszereplő életébe, diszitalenebbek és sűrű atmoszférájuk a kocsmái tobzódások, sallangtalanabbak és nyersekek a padlásszoba-jelenetek; itt még érdekes, ki ez a vad ember, aki ilyen jól

énekel. A második felvonásra azonban Baalról már mindent tudunk, meghasonlása, szétesése pedig nincs kibontva. Ekkor Alföldi Róbert élteti a történetet egy ideig Eckhartként. Kinötte egykori kamaszos nyegleségét, és érdekes, ahogyan ki-hívó mindent akarása Baal mellett lefárad, szét-silányul. Az ugyan nem derül ki, kicsoda ő valójában: Baal jó szelleme? Baal rossz szelleme? Vagy csak a szeretője? Akkor viszont miért ő? Homályba vész az is, ahogy a színház lassan át-dereng szemek kellemes, de semmitmondó térré, ahogy elszivárognak belőle a gondolatok, s ahogy fokozatosan leül ez a „jól megcsinált” Brecht-előadás.

Brecht/Brecht: Baal (Vigszínház)

Szövegkönyv: Böhm György, Almási-Tóth András, Rácz Erzsébet, Eszenyi Enikő. A versöket fordította: Kundi Imre, Börsi István, Csorba Győző. Diszlet: Kemtár. Jelmez: Bartha Andrea. Zene: Ákos. Mozgás: Gyöngyösi Tamás. Tánc: Halász G. Péter. Szoenika: Krisztián István. Világítás: Mórav Ernő. Hang: Várszegi Miklós. Trükk: Kasziner Károly. Rendező: Eszenyi Enikő.

Szereplők: Kaszás Attila, Alföldi Róbert, Anger Zsolt f. h., Barta Mária, Borbiczi Ferenc, Börcsök Enikő, Halász G. Péter, Horváth Anikó, Hullán Zsuzsa, Káld Artúr, Kerekes Éva, Pap Vera, Pápai Erika, Széles Tamás f. h., Szénási Katalin, Vallai Péter, Viszt Attila.